

НАРОДОЗНАВЧІ ПРАЦІ ВЧЕНИХ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

ТИСЯЧА РОКІВ УКРАЇНСЬКОГО ХРИСТІЯНСТВА І ЙОГО РОЛЬ У ФОРМУВАННІ ТА ЗБЕРЕЖЕННІ НАЦІЇ

В 1988 році звершилося тисячоліття хрещення Київської Русі-України. В цьому році завершуються готування наших християнських церков до зустрічі тисячного ювілею християнської віри в Україні. Тисяча років тому наш народ започаткував нову епоху в розвитку своєї культури і цивілізаційних формувань.

Дехто з наших земляків відмовляються бачити багатоплощинність того історичного акту і вбачають в ньому тільки і виключно зміну релігійної символіки і ритуалу. Не бачучи нічого більше як тільки і виключно обрядово-символічну сторону в акті хрещення тодішніх слов'янських племен під владою Володимира Великого та відречення від староруської, тобто старо-української віри наших прабатьків, цілком не дивно, що прихильники такого звуженого погляду вважають образливим говорити про ту староукраїнську віру як про поганство. В суті ж речі слово "поганин" не виводиться від значення наших слів "поганий, погано", а від римсько-латинського слова "paganos", що мало те ж саме значення, що наше "селянин" чи англійське "rustic" і "peasant". Але через те, що старі вірування залишилися по селах довго ще після того, як городи-міста прийняли християнство, термін "paganos" почав уживатися на означення старовірства, тобто ідолопоклонства. В ході часу те слово набрало серед християн зневажливого звучання.

В чому ж вага історичної дати 988 року, дати офіційного заведення християнства в Україні, тобто проголошення християнської релігії княжою релігією, а через те й державною? Адже і перед цією датою християнська віра була широко розповсюджена серед провідних кіл київського придворного боярства й освіченого міщанства, яке мало добре наладані торгівельні зв'язки з Візантією і з західноєвропейськими королівствами. Вже сам факт, що колишня болгарська князівна дружина київського князя Ігоря, мати Святослава Завойовника і бабуня Володимира Великого була християнкою і в тому дусі виховувала своїх онуків в оточенні, без сумніву, християнської служби, той факт мусів мати поважний вплив на ширення Христової науки серед тодішньої української аристократії.

Вплив християнства як релігії треба розглядати в різних площинах, коли ми хочемо, хоча б поверховно, збагнути його вагу і значення в житті європейських народів, а окремо нашого.

1) Релігія як вияв і квітесенція людського світопогляду даної доби, тобто на щаблі певного довершеного знайомства передової людини із світом природи, з її космосом, дає нам достатнє уявлення про широчінь і глибину того знайомства.

Ціле десятиє століття Київської Русі це період прискореного і всестороннього знайомлення провідних верств тодішнього суспільства з досягненнями християнської філософської думки про всевіт і про людину як

корону Божого творення. Зустріч автохтонного політеїзму з християнством, тобто зустріч примітивного тлумачення всіх явищ-феноменів видного і збогданого світу, з тлумаченням християнської після августинської філософії, рішуче не виходила на користь старим віруванням, і в Україні десятого віку повторилася в скороченій і спрощеній версії та ж сама драма, яка в Римській імперії відбувалася протягом перших чотирьох століть нашої ери.

Старогеленський або старогрецький світогляд, що був прийнятий в цілості Римом і був покладений в основи публічного ладу і громадської моралі, почав утрачати свою вірогідність серед провідних верств грецького, а згодом і римського суспільства, під ударами з одного боку матеріалістичної філософії Демокріта (5-ий вік перед Хр.) і Епікура (4-ий — 3-ій в. перед Хр.), які доводили в своїх теоріях, що поза матерією з питомими її властивостями саморозвитку нічого більше не існує в світі, а з другого боку, Сократове поминання Невідомого (Єдиного) Бога та філософська теорія Платона (учня Сократа) про необхідність існування ідеального, хоч і недоступного нам, світу поза світом природи, досконало гармонізували з монотеїзмом юдаїзму і з релігійною символікою, і з моральними засадами назарейсько-юдейської секти ессеїв...

У висліді чотирисотлітнього співіснування юдейського теософського світосприймання, грецької ідеалістичної філософії та грецько-римського пантеїзму зроджується на Вселенських Соборах теософія Трійці Божої, а вже в п'ятому віці по Христі визріває християнська філософія св. Августина, яка в свої основи приймає: птолемейську гео- і гомоцентричну теорію побудови всесвіту; старобіблійний принцип Боготворення Вселенної і евентуальну перебудову світу цього в царство Боже на землі, тобто перетворення людського суспільства в "суспільство Боже" (*Civitas Dei*); спасіння душі для вічного щастя в небі та принцип вільної волі й індивідуальної відповідальності кожної людини за свої вчинки; і врешті — поділ влади на цьому світі на церковну і світську.

В тих основах християнського світосприймання, хоч і стиснутих догматикою пізніших соборів — особливо Західної Церкви, — коріниться напрямок розвитку релігійного, науково-технологічного і суспільно-політичного європейської, а згодом і американської, цивілізації.

Український народ, приймаючи в час розквіту Києво-Руської держави християнство, засвоював собі тисячолітні здобутки розуму й духа найпередовіших народів світу і ставав співучасником та співтворцем найвищих досягнень християнських цивілізацій Європи і Америки.

І хоч який мученицький історичний шлях нашого народу, та все-таки він проіснував, існує сьогодні і бореться жертвами своїх найкращих синів та дочок за своє завтра; без глибоко-морального світосприймання, що його завдячуємо християнству, це було б абсолютно неможливе.

2) Християнська релігія, як кодифікація моральних засад з наголосом на реалізацію вищих моральних та етичних принципів у житті кожної людини, піднеслася на найвищий — майже недосяжний — ступінь людської досконалості.

Коли Закон Мойсея уводив замість помсти справедливий вимір кари, а за мимовільні злочини давав захист у сакро-санктних землях, то християнство вимагало від покривдженого прощення винуватцям; коли Старий Завіт наказував не чинити зла свому ближньому, Христос дав "нову заповідь": любити не тільки один одного, як себе самого, але й бачити брата у свому ворогові; коли сувора мораль Мойсеєвого Закону захищала — поза деякими винятками — тільки членів "вибраного народу", тоді моральні вимоги Христа охоплювати ціле людство.

Правда, поза нечисельними одиницями, жодне християнське суспільство не піднеслося до вершин християнської ідеології, але це зовсім не знецінює самих принципів християнської моралі; це тільки показує, як далеко недосконала по своїй природі людина і як необхідне постійне зусилля з боку одиниць і цілих суспільств рівнятися на ідеали християнської моралі.

Правда, хтось може сказати, що недосяжність християнських ідеалів для звичайної людини чинить лицемірство необхідним явищем у сус-

пільному житті християнина. Проте, коли ми зважимо і той факт, що й лицемірство таїть у собі почуття сорому перед своїм ближнім за невиявлення належного зусилля і до деякої міри чинить лицемірне поведіння засобом самокритики в публічних виступах, тоді навіть і те найнижче явище — прихвостень непосильних вимог морального кодексу в конкретному випадку — менше лихо, ніж публічна розпанаханість і безшабашність звіриних похотей та примітивних пристрастей т. зв. “натуральної людини”, тобто людини без тих моральних принципів, яких джерело поза людською мірою.

Правда, хтось скаже мені, що під омофором збереження “релігійної чистоти” і порожньої догматики церковні власті доконували кримінальні злочини не тільки з погляду християнської моральності, але й звичайного карного кодексу. І це також не зневажає моральних принципів християнства і не понижає етичних засад ідеалістичного світосприймання; це тільки свідчить про те, як низько може падати людина, коли заповіді християнського закону вона проповідує тільки на публічних врочистостях замість застосувати їх у щоденному житті. Нам наглядно видно сьогодні, що ті суспільства, що тільки позначені (коли не просякнені) християнською моральністю й ідеалістичним світосприйманням, є ще в стані зберігати громадянські вольності і пошанівок політичних властей до прав свого громадянина. Суспільства ж т. зв. революційної моралі і марксистської діалектики не можуть обійтися без грубого насилля політичних режимів над своїми підданими, всупереч оманних кличів своїх власних комуністичних ідеологій.

3) Кожна релігія виявляє себе у двох аспектах: зміст і форма. Зміст це ніщо інше як людське тлумачення собі самої суті Невідомого, але інтимно й глибоко відчутного на кожночасному рівні знайомства людини з усесвітом і з природними феноменами, незалежно від того, чи ми це будемо називати об’явленням, чи висновком раціональної думки, бо й так перше, як і друге мусить проявити себе за посередництвом людини. Форма це ритуал-обряд, за допомогою якого людина намагається нав’язати інтимні стосунки з об’єктом свого тлумачення, тобто із своїм богом, якому вона — також згідно із своїм тлумаченням — завдячує своє існування і якого прихильність хоче собі з’єднати.

Стародавні боги слов’янських племен, хоч і лодоподібні, але гнівні і кровожадні в тлумаченні автохтонних жерців, вимагали від своїх ісповідників цілопальних звіриних і людських жертв взамін за свою прихильність до жертводавців. З приводу такого ритуального відношення стародавніх слов’ян до своїх богів, ми маємо двох українських святих, великомучеників Івана і Федора, що впали жертвою на початках панування Володимира Великого.

Не може бути й найменшого сумніву в тому, що в спілкуванні людини з Богом уведення християнського обряду у виді Служби Божої Василя Великого на місце цілопальних кривавих жертв Перунові мало величезний вплив на злагодження й окультурнення людських стосунків, так поміж членами родини, як і суспільства.

4) Християнська віра в рівність кожної людини в обличчі Бога непомірно облегчувала положення невільника навіть і тоді, коли в чисто фізичному значенні його доля не змінювалася. Проте його свідомість цієї рівності перед своїм Богом і надія на позагробову винагороду за життєві терпіння відхиляли від нього почуття крайнього розпачу.

5) Маючи на увазі розлогість держави Володимира, яка простягалася від Фінської затоки на півночі до Азовського моря на півдні й від Волги на сході до Карпат на заході, ми бачимо, скільки сусідських народів межували з тією державою і кожна з тих сусідніх держав визнавала вже релігію вищого моністичного ряду: на сході волзькі болгари-магометани і хозарські жиди; на півдні греки і болгари-християни; на заході угорці, чехи і поляки творили ніби ідеологічну ланку між державою Володимира і західною Римською Імперією Німецького Народу.

Для найбільшої, найбагатшої і найпотужнішої держави на сході Європи, якою була тодішня держава Володимира Великого, прийняття християнства було просто необхідною передумовою для нав’язання

широких культурних, торгівельних, політично-приятних і династичних стосунків, для піднесення престижу Київської Русі в питаннях зовнішньої політики.

Вибір Володимира вправ на Візантію не випадково. Перше, це була найбільше розвинена, найкультурніша і найблисучіша імперія Сходу Європи і Західної Азії. За візантійськими царями стояла велика традиція славетної Римської Імперії, і посвоячення з ними за посередництва віри та подружжя мало велике значення для київського князя. Крім того, з тією імперією Україну Володимира лучили найважливіші торгівельно-промислові зв'язки завдяки природним водним шляхам.

Далі, грецька літургія і Святе Письмо були вже перекладені Кирилом і Мефодієм на слов'янську мову болгар, що була дуже близька слов'янам Київської Русі. Все те давало "грецькій вірі" першенство в очах київського володаря. Крім того, військова допомога Володимира кесарям Візантії проти збунтованого полководця Варда Фока і мілітарна перевага Володимира в Криму — в тодішній грецькій колонії — примусили Візантію віддати царівну Ганну Володимирові за жінку, під умовою, очевидно, що він прийме "грецьку віру" і охрестить свій народ.

У висліді хрещення, київська династія Рюриковичів, почерез насліддя Володимирового дому, споріднилася майже з усіма важнішими пануючими династіями тодішньої Європи. Крім безпосередніх родинних зв'язків з царським домом Візантії, дім Володимира споріднився через сестру Ганни, Теофанію, з другим імперським домом Римської Імперії Німецького Народу. Теофанія була дружиною Оттона II і матір'ю Оттона III. Син Володимира, пізніше Ярослав Мудрий, був оженений на шведській королівні Інгигерді; син Святополк одружився з польською князівною; син Всеволод — з данською князівною Естридою. Дочки Володимира були заміжні: одна за королем чеським Болеславом II Рудим; друга — за угорським королем Владиславом Лисим; третя — за польським королем Казимиром I (Kazimierz I Odnowiciel), а четверта — за удільним володарем, маркграфом Беригардом Нордмаркським.

З політичної точки погляду, прийняття християнства Володимиром Великим і поширення політичних впливів Київської Русі на міжнароднім форумі належать до найсвітлішої сторінки нашої історії.

б) З налагодженням політичних зв'язків з цілим європейським світом і з оживленим темпом виміни економічних валтостей із закордоном прийшло пожвавлене поширення багатющої культури середньоморських народів, що і вплинуло на розквіт староукраїнської літератури і мистецтва.

Нога в ногу з розбудовою церков і монастирів ширилася грамотність. Особливо монастирі ставали центрами навчання, перекладання і переписування старих книг, і родовищем української історіографії. Одною з найважливіших пам'яток тієї доби і джерелом дослідження історичних подій, що збереглося через татарське лихоліття, це літопис Нестора Літописця. Той літопис був розпочатий невідомим автором і доведений ним десь до 1093 року. Нестор, чернець Києво-Печерської Лаври, зредагував залишений матеріал і записував біжучі події під заголовком "Повісті Временних Літ". Найцінніший літературний твір тієї доби і перлина в світовій літературі це "Слово о полку Ігоревім".

Будова церков у столиці і по провінційних городах давала поштовх для розвитку іконописного мистецтва. Прикрашування Божих храмів фреском і мозаїкою доходило до свого повного мистецького завершення.

7) Покладене Ісусом правило суспільного ладу: "Віддай Богові що боже, а кесареві що кесареве", в життєвій практиці привело до дуалізму влади: власті духовні і політично-державні. Через недосконалість людської владі, так в рядах духівництва, як і світських володарів, цей двоподіл постійно спричинював суперництво за першенство і за суцільність влади. Проте ця ривалізація, коли вона не кінчалася повною перемогою одного суперника, мала і цю добру сторінку, що давала можливість громадському чи суспільному чинникові в державі добиватися політичних свобод, громадських вольностей та цивільних прав громадянина. Все це на Заході лягло в основу участі цілого народу в суверенних правах держави і церкви. У Візантії Церква дуже вчасно була підкорена кесарям і

майже всі спроби константинопольських патріархів визволитися з-під політичної влади кінчалися невдало. Цілковите підкорення Церкви політичному володареві наступило в московському царстві Івана IV Лютого і триває по сьогоднішній день. Внаслідок такої цілковитої монополії політичної влади в Росії, суспільно-політичний розвиток в напрямі до справжньої демократії стався неможливий. В Україні — в усіх періодах її політичної незалежності — існував взаємний пошанівок між світськими і церковними властями. Ми не знаходимо в нашій історії загострених стосунків між церквою і політичним володарем, ні за княжої доби, ні за гетьманату.

Словом, релігійні та політичні основи української державності тих часів перетривали татарські лихоліття, польську політику винародовлення і багаторазові спроби російських режимів на знищення нашої культурної окремішності й політичних аспірацій на самостійне життя. Підвалини, покладені Володимиром Великим в десятому столітті, ще й сьогодні мають ту ж саму цінність у сучасній боротьбі українського народу за своє існування, яку вони мали в днях їхньої закладщини.

Петро БАЛЕЙ*

Балтімор, США

- * Текст статті подаємо за виданням: *Балей Петро. Без ідеологічного самодурства. Вибране.* — Українське незалежне видавництво "Смолоскіп", 1992, Балтімор. — С. 24—32.

Петро Балей — відомий сучасний учений української діаспори. Основна його праця "Обезвласнене суспільство" з'явилася 1981 року (Лос Анжелос, 686 стор.). У ній він висвітлює генезу радянського тоталітарного режиму та його ідеології. За останній час у київських газетах з'явилося ряд статей, автори яких говорять про потребу перевидання цієї праці в Україні.

Так само високу оцінку здобула і книга П. Балей "Без ідеологічного самодурства". Як пише в передмові до неї відомий український письменник, директор видавництва "Смолоскіп" ім. В. Симоненка Осип Зінкевич, "в кожній статті Петра Балей окремо і в обох книгах разом взятих дуже чітко вирисовується позиція автора. Його глибоке знання матеріалу, знайомство з чисельними оригінальними і джерельними працями українських і чужих авторів матиме неабиякий вплив на формування світогляду дослідників і діячів різних ідеологічно-політичних спрямувань, різних генерацій".

ДО ПРОБЛЕМИ ЕТНОПСИХОЛОГІЇ МАЛОРОСІЙСТВА *

I

Поняття *малоросійство* в тім сенсі, в яким тут ужито, не мало б обмежуватися українським лише світом.

Кожна багатонаціональна держава, не виключаючи найбільш навіть національно-упорядкованих імперій, в процесі свого історичного існування витворювала своєрідний пересічний тип імперської людини. Згадаймо що донедавна пам'ятний нам тип, напр., австрійця, який, без особливих перешкод, міг бути одночасно чехом чи хорватом, поляком чи русином-українцем. Політична мудрість старого Риму, який очоловав світову імперію, але ніколи не "романізував" своїх колоній, якби ще дотлівала в устрою віденської імперії Габсбургів. Правда, протягом ХІХ ст. в був Австро-Угорщині проривалися тенденції до адміністративного, якщо вже не німчення, то, принаймні, вживаючи зловісної назви недавнього минулого, гляйшальтування. Але такі намагання були випадкові і ніколи не носили характеру чогось запланованого. Тип "австрійця", цебто — поміж чи понаднаціональний тип громадянина й мешканця наддунайської монархії — формувався автоматично, хоч і досить зов-

* Довідку про життя і творчість Євгена Маланюка див. "Нар. творчість та етнографія", № 2-3, 1996. Текст статті подасмо за виданням "Книга спостережень", т. II, вид. "Гомін України", 1966. — Торонто. — Канада.